

PROJEKTRAPPORT

"Under vajande fanor" -

Att tillgängliggöra fanor genom historisk dokumentation och fotografering

Förord

Föreningsarkivet ansökte från Riksarkivets nämnd för enskilda arkiv om medel för två månaders arbete med att historiskt dokumentera samt fotografera arkivets samling av fanor och standar, vilket vi också erhöll. Uppdraget gick till arkivarien Gun Lindström-Arver, som skrivit flera uppsatser i ämnet samt är den som arbetat längst med samlingen på arkivet. För att kompensera för hennes arbetstid i projektet tog vi i stället in projektanställd personal motsvarande tid. Därtill har vi från Föreningsarkivets sida gått in med minst en månads arbetstid med såväl historisk dokumentation som publika arrangemang. Till detta kommer vårt arbete med att utarbeta en handledning samt arbetet med att få in fanorna och standaren i den ordinarie arkivpedagogiska verksamheten. (Se vidare under tillgängliggörande.)

Bakgrund

I Föreningsarkivet förvaras drygt 190 fanor och standar. Dessa har sitt ursprung framförallt i nykterhets- och fackföreningsrörelsen. I samlingarna finns även fanor från fredsföreningar, politiska organisationer och sångkörers. Användandet av fanor och standar har förekommit mycket länge. De har tidigare använts i såväl religiösa korståg som militära sammanhang. Standaren kom till Sverige via skråväsendet och via gesäller som hade vandrat i andra länder. Man avbildade sina yrkessymboler och de redskap man använde. Från hoven hämtades inspiration till de sköldformade emblemen.

Fanor och standar har varit en av de viktigaste symbolerna för folkrörelserna. De har uttryckt gemenskap och samling, samhörighet och enhet. De har symboliserat kampvilja och föreningens utåtriktade verksamhet, där man samlats under fanan för att ta strid för eller mot något. Fanan och standaret har haft sin givna plats i såväl demonstrationståget som föreningslokalen. De har också laddats med starka känslor och bevarade fotografier visar med vilken påtaglig stolthet som föreningsmedlemmarna slutit upp kring sin fana.¹ Då Föreningsarkivet i Jämtlands län har till uppdrag att, förutom att bevara, också tillgängliggöra föreningslivets kulturarv är det således angeläget att vi kan använda oss av även fanor och standar i vår utåtriktade och pedagogiska verksamhet.

¹ T.ex. Mats Hellspong, *Korset, fanan och fotbollen: Folkrörelsernas kulturmiljö i ett jämförande perspektiv* (Stockholm, 1991); Gun Arver, "Under vajande fanor", i *HUR: Tema Föreningsliv* (1991):4.

Syfte

Syftet med detta projekt har således varit att tillgängliggöra arkivets samling av fanor och standar, dels genom dokumentation av fanornas historia, tillkomst och användningsområden, dels genom digital fotografering. Genom att fotografera vår samling digitalt ska fanor och standar få en utökad roll i arkivets pedagogiska och publika verksamhet. Idag begränsas användningen då fanorna och standaren på grund av ålder och skick är känsliga för att tas fram och exponeras. Likaså kan mer kunskap om fanans historia och användningsområden bidra med viktig information om en förenings historia, inte minst med tanke på den centrala och symboliska roll den haft i och för föreningarnas verksamhet. Med hjälp av fanorna och standaren kan vi således få perspektiv på symbolers betydelse och användande över tid. Fanorna kan med sitt tydliga symbolspråk användas för att arbeta mer med konstnärliga uttryckssätt till exempel bild, färg och form i den arkivpedagogiska verksamheten. Projektet har följaktligen bestått av tre delar: 1. Historisk dokumentation. 2. Digital fotografering. 3. Tillgängliggörande.

I. HISTORISK DOKUMENTATION

Tillvägagångssätt

Urval

Då vår samling innehåller drygt 190 fanor och standar har vi för att avgränsa oss gjort ett urval av de som ska ingå i den historiska dokumentationen. Det har styrts av i huvudsak två faktorer. Den första är att fanorna och standaren ska vara innehållsrika i form av budskap och symboler, då ett av projektets delsyften har varit att kunna arbeta mer med dessa inom den arkivpedagogiska verksamheten. Den andra är att urvalet ska avspegla samlingens bredd, det vill säga de fanor och standar som studerats har i huvudsak kommit från nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen samt fackliga organisationer. Vi har också tagit hänsyn till vilken betydelse föreningen haft i sin samtid och om den är förknippad med en särskild händelse. Således har i första hand representativa men också mer ovanliga fanor och standar ingått i studien. En förutsättning är givetvis att det har funnits arkiv kopplade till föreningarna.

Utifrån ovannämnda kriterier valde vi ut 31 nykterhetsstandar och 15 politiska/fackliga standar samt 5 nykterhetsfanor och 9 fackliga/politiska fanor som skulle ingå i den historiska dokumentationen. Det blev sammanlagt 60 fanor/standar och alltså närmare en tredjedel av samlingen som gicks igenom. Vi har försökt ta reda på uppgifter kring följande frågor:

- när och hur har fanan/standaret har skapats/beställts?
- hur och i vilka sammanhang har fanan/standaret använts?
- hur har föreningarna själva tyckt och tänkt kring sina fanor/standar?
- vilka symboler har man brukat för att uttrycka sin samhörighet och nå ut med sitt budskap?

Material

Vi har studerat arkivmaterial, såsom protokoll, kassaböcker, verksamhetsberättelser för att besvara våra frågor. Med hjälp av historiska fotografier har vi sedan försökt att identifiera de olika sammanhang fanorna/standaren har använts i, till exempel vid demonstrationer, utflykter, samlingar, möten o.s.v. Vi har också tagit hjälp av tidningsartiklar för att ta reda på hur fanan/standaret har använts, hur föreningarnas budskap uppfattats och rent allmänt försöka ringa in tidsandan. Sammantaget har vi med hjälp av dessa olika typer av källor försökt placera fanorna/standaren i ett vidare, historiskt sammanhang, så att de därmed kan bli mer användbara i den arkivpedagogiska verksamheten.

Resultat

Med tanke på att fanorna både varit en så pass viktig symbol för folkrörelserna och ofta kostat mycket pengar att låta tillverka blev vi förvånade över att så många som en tredjedel av arkiven, 21 stycken, inte innehöll någon information alls kring dessa frågor. De uppgifter vi har funnit varierar också. En del föreningar är utförliga i sina redogörelser för hur inskaffandet gått till, om varför man ville ha en fana/ett standar och vilken ateljé som fick uppdraget. Bland vissa föreningar kan man följa diskussionerna under flera år, medan andra enbart konstaterar att en fana/standar har köpts in utan att diskussionerna återgivits i protokollen.

Vi kan i arkivhandlingarna också se spår av den standardisering av fanor/standar som följde i takt med att tillverkningen professionaliseras. Föreningar i Jämtlands län valde ofta att låta tillverka fanan/standaret hos en fanateljé längre söderut i Sverige, bland annat har Ida Mellgren i Trollhättan, Victor Lindblad i Örebro och Georg Nyström i Torshälla anlåtats. Vi kan också se att det finns en medvetenhet bland flera föreningar vid inköpet. Man tar in prisuppgifter från olika tillverkare, och beställer skisser på hur den färdiga fanan ska se ut innan man fattar beslut. Man kontaktar också andra föreningar som redan köpt in en fana/ett standar för att få veta mer om den firma som anlåtats och huruvida föreningen varit nöjd med ateljéns arbete eller inte. Ett sådant exempel är *Svenska Järnvägsmannaförbundet avd 220*, Sveg. 1926 skickade man ut förfrågningar till tre olika tillverkare, och året därpå till ytterligare två. Det slutade med att föreningen beställde sitt standar från Viktor Lindblads ateljé. Standaret kostade 411 kr. Svegsavdelningen rekommenderade sedan i sin tur ateljén för avdelningen 207 i Älvsbyn, som hört sig för om referenser på tillverkare.²

Vi ska närmast ge exempel på våra iakttagelser.

Största möjliga uppmärksamhet

² Svenska Järnvägsmannaförbundet avd. 220, Sveg bildad 1923. Protokoll bl.a.24/2-1928.

En annan fråga där det finns stora skillnader mellan föreningarna rör invigningsfesten, där en del föreningar ordnar sådana, och satsar stort samt ser till att få ut sitt budskap, medan andra inte gör något större för att fira invigningen, åtminstone inte av protokollen att döma.

Ett typiskt exempel på hur föreningarna kunde gå tillväga utgör *Logen nr 252 Bore av IOGT*, som var den andra logen som bildades i Östersund och Jämtland, hösten 1882. Frågan om att skaffa ett standar väcktes drygt ett år efter bildandet. Medlemmarna uppmanades då att var och en fundera ”öfver dess beskaffenhet”. Föreningen beslutade en månad senare att tillsätta en standarkommitté på fyra personer som hade till uppgift att ”utarbeta ett förslag öfver standarets kostnad och beskaffenhet samt hvarifrån man lämpligast kunde införskrifva detsamma”. Ytterligare ett par veckor senare kunde kommittén meddela att man tagit kontakt med Ida Mellgrens ateljé och att standaret skulle kosta omkring 100 kronor.

I en av hennes priskuranter vi haft tillgång till, från år 1898, kan vi se att ateljén kunde erbjuda kunderna 40 olika varianter av fanor/ standar. Priserna varierade beroende på tygkvalitet, storlek, antal prydnader, om standaret skulle vara broderat eller målat och ett motiv på en eller två sidor. Föreningen Bores standarkommitté verkar ha tagit fram några förslag, men förklarade för de övriga medlemmarna att när det gällde standarets utseende och utformning ”önskade Fröken Mellgren helst att sjelf bestämma efter egen smak.” Kanske kan vi se Ida Mellgrens önskemål som ett uttryck för en pågående standardisering av fanor och standar? Rimligen borde vi utifrån detta kunna återfinna kung Bores ansiktsuttryck på andra standar som tillverkats i ateljén. **Se bild 1.**

Vi kan också se att standarinköpet inte var en självklarhet bland medlemmarna. Meningarna var delade om man på grund av den klena kassan skulle skjuta upp inköpet. Efter omröstning beslutade föreningen att gå vidare med affären och bestämde samtidigt att standaret skulle vara färdigt i mitten av juni 1884. Föreningen betalade sålunda i början av maj, på Ida Mellgrens begäran, ett förskott på 50 kronor. Standaret verkar ha varit färdigt redan ett par veckor senare. Den 18 maj 1884 diskuterar föreningen frågan om en standarinvigningsfest. Medlemmarna beslutade att den skulle hållas fyra dagar senare och en kommitté tillsattes för att organisera invigningen. Bland skulle en lämplig lokal hyras och sittplatser ordnas. Några predikanter skulle vidtalas för att hålla föredrag, vidare skulle sång och musik ordnas, dikter deklameras och en föreläsning i ”landsmål” hållas. Logen Bore räknade med att sälja 400 biljetter till invigningsfesten.³ Det är ett antal som kan jämföras med att Östersunds befolkning vid 1880-talets mitt hade knappt 5 000 invånare. Samtidigt kan det ses som uttryck för att IOGT-rörelsen var stark i både staden och länet. Jämtland brukar också benämnas för ”godtemplarland” eftersom det var den starkaste folkrörelsen i länet.⁴

³ Logen nr 252 Bore av IOGT. Protokoll 26/1, 3/3, 23/3, 4/5, 18/5- 1884.

⁴ Hans Wallentin, ”Människors vardag”, 230f; Bosse Sundin, Bosse, ”Folkrörelser och kulturliv”, i *Östersunds historia del III*. Red. Sten Rentzhog, Ulla Andersson (Östersund, 1986), 137-143.

De närmast följande åren kan vi se hur föreningen använde sitt standar i traditionella sammanhang, som möten och demonstrationståg. Det användes till exempel vid en träff på Norderön sommaren 1885, och skulle också få följa med på en lustresa till Sundsvall efter begäran från logen Östersund.⁵

En annan förening som förefaller ha lagt än större vikt vid standarinvigningen var *Logen nr 277 Fostbrödralag av IOGT, Östersund*. År 1892, samma år som logen fyllde 10 år, kunde föreningen äntligen inviga sitt standar. Frågan hade tagits upp flera gånger under åren, men ett standar kostade mycket pengar och dessa behövde man samla in. Standaret kostade 280 kronor, så var det också broderat på vitt bomullstyg med ull- och metalltråd samt paljetter. Det verkar som om logens medlemmar hade goda kontakter med lokalpressen, som publicerade utförliga referat både före och efter invigningen, som ägde rum den 7 augusti 1892. Redan i mitten av juli kan vi i Jämtlands Allehanda läsa vilket speciellt standar det verkar vara fråga om. I notisen lyfts också den lokale tillverkaren fram:

Ett standar, något annorlunda än standar i allmänhet, lemnar i dagarna dir. Rydströms atelier. Det torde vara det som bäst visar hans talang och på hvilket han under sin långa värksamhet i Sverige nedlagt mest arbete. Det är g.-t.-logen Fostbrödralags standar.

--- Logen har alt skäl att vara stolt öfver sitt standar, och på samma gång tacksam mot dir. R. för hans gedigna arbete. Standaret skall inom kort invigas.⁶

Idén till utförandet kom från den lokale konstnären Sven Linnborg, som bland annat smyckat flera föreningshus i Jämtlands län. I en annons i Östersunds Posten från samma år gör Rydström reklam för sina broderade fanor och standar som ”är både billigare och mycket starkare än de målade, för att inte säga vackrare”.⁷ Kanske var det denna annons som fick logen Fostbrödralag, till skillnad från logen Bore, att vända sig till en lokal tillverkare. Våra efterforskningar visar att Rydström var utbildad slöjdlärare, som dels verkar ha flyttat runt en del i Sverige där han ordnat kurser i konsthantverk och måleri, men också vistats en tid i Finland. I början av 1890-talet finns han i Östersund där han drev sin ateljé på Köpmangatan vid tiden för tillverkningen av logen Fostbrödralags standar.

När invigningen började närma sig annonserade Fostbrödralag flera gånger om standarinvigningen och lockade med en fest ”som icke torde vara att likna vid hvad man kallar hvardagsmat”. Vid ingivningen skulle riksdagsmannen och lektorn S.J Kardell hålla ett föredrag, dikter deklameras medan Brobergska kapellet stod för den musikaliska underhållningen. Invigningen skedde i Östersunds Godtemplarhus.

⁵ Logen nr 252 Bore av IOGT, Östersund. Protokoll 31/5-1885, 5/8-1897.

⁶ *Jämtlands Allehanda* 9/5-1892.

⁷ Annonser i *Östersunds Posten* 9/5-1892.

Man hade uppenbarligen också läckt information till tidningarna om vilket märkvärdigt standar som skulle invigas den 7 augusti. *Östersunds Posten* konstaterade att standaret var "det smakfullaste som någon svensk godtemplarloge eger" medan *Jämtlands Allehanda* menade att standaret var "något ensamt stående i sitt slag" och "utan gensägelse det vackraste och konstnärligaste standar någon godtemplarloge i Sverige äger". Uppenbarligen hade pressinformationen avsedd effekt för många "från samhällets alla lager" hade löst inträdesbiljett till festen. Hur såg då standaret ut? Motivet är närmast arketypiskt i sitt utförande. Enligt lokalpressen återger standaret "två fornnordiska kämpagestalter som just ingått fostbrödralag. En af dem höjer handen och tar himmelen till vittne på den ed han aflägger." Solen går ned "i guld och blod" och "ett stycke från stranden ligger draken för ankar".⁸ **Bild 2.**

I det sena 1800-talet användes vikingar som symboler för hur såväl svenskar borde uppträda som för typiskt "svenska" egenskaper. Nykterhetslogerna inordnade sig med utformningen av sina standar och namnval i ett större sammanhang där man sökte inspiration i det fornnordiska för svenskhet och ursprung. Idéhistorikern Bosse Sundin har uppmärksammat kopplingen mellan nykterhetsrörelsen och hembygden. Han menar att logernas verksamhet kan ses som en slags proteströrelse mot den pågående omvandlingen av landsbygden, vilket man såg som ett hot mot den gamla, traditionella bondekulturen. I arbetet för ett nyktert samhälle, och möjligen som en protest mot- och ett alternativ till omvandlingarna på landsbygden, verkar vikingen och fostbrödralaget ha kunnat fungera som positiva symboler vid förra sekelskiftet.⁹

Logen Fostbrödralags standar återfinns, liksom logen Bores, på flera bilder i Jämtli bildarkiv, vid de demonstrationer, möten och jubileer som hölls i Östersund. I samband med firandet av att IOGT funnits 25 år i Sverige i november 1904 innehade standaren från de fyra äldsta föreningarna i Östersund och Jämtland hedersplatsen på den rikt dekorerade scenen. Evenemanget förevigades också och tack vare det kan vi se hur standaren från logerna Bore, Fostbrödralag, Fjällrosen och Nordpolsstjärnan hängde tillsammans. *Östersunds-Postens* beskrivning fungerar väl som bildtext:

"Å den senare märktes sålunda g.t.ordens vapen i mångfärgadt elektriskt ljus omgivet af en mängd ordensstandar och andra dekorativa arrangemang".¹⁰ **Bild 3.**

Inte så mycket väsen

Vår genomgång visar också att det likaväl kunde gå till som när *Logen nr 507 Sverre av IOGT, Sveg* skaffade sitt standar. Föreningen bildades 1883 men det var först år 1900 som

⁸ Bland annat *Jämtlands Allehanda* 5/8, 8/8-1892. *Östersunds Posten* 6/8, 9/8-1892.

⁹ Se vidare artikel Tegenborg Falkdalen (2009).

¹⁰ *Östersunds Posten* 7/11-1904.

man på allvar tog tag i frågan om ett standar. Efter att frågan bordlagts några gånger fick medlemmarna rådet att ”skaffa sig en tygbit och sjelfva förfärdiga ett passande standar”. En kommitté på två personer tillsattes för att utföra uppdraget med ”förbehåll af hjälp från bröder och systrar i logen”. Det verkar som om standaret kom till användning första gången i juli samma år då man skulle hedra en avliden medlem. Logen beslutade att Godtemplarordens begravningsceremoni skulle följas och att standaret skulle förses med flor.¹¹

En liknande lösning hittade *Logen nr 356 Fjälltoppen av IOGT, Hallen*. Under 1890-talet var frågan om ett gemensamt standar för Hallens samtliga loger aktuell. Men frågan drog ut på tiden, förmodligen av kostnadsskäl. Av diskussionen att döma ser man att medlemmarna är prismedvetna och att varje loge fått i uppdrag att ta in prisuppgifter från olika tillverkare. I januari 1898 verkar frågan ha fått en lösning, standaret tillverkades av en av medlemmarna, Anna Nyman, som begärde 3 kronor i sylön.¹²

På samma sätt verkar *Logen nr 353 Jägaren av IOGT, Trångsviken* ha skaffat sitt standar. Det blev till slut medlemmarna själva som tillverkade ett standar då frågan drog ut på tiden och en avliden medlem skulle hedras. Det var en lösning som alla var nöjda med, kan vi se i protokollen.

Logen nr 2027 John Ericsson av IOGT, Kövra, Myssjö är ett exempel på en förening som verkar ha skaffat ett standar utan att det gjort några större avtryck i mötesprotokollen. Vi kan se hur frågan tas upp 1896, och man bestämmer sig för att skaffa en priskurant för att kunna ta ställning i frågan. Därefter bordlades frågan och först tre år senare nämns standaret åter och då ska det repareras. Detsamma gäller för övrigt *Logen nr 315 Arnliot Gälliner av IOGT*, som i oktober konstaterade att ”fana anskaffades för logens rekning till en Pris af 15 kronor och Resten af fanans kostnader skenkes af L.I.M Isaksson”.¹³

Eftersom det var förenat med ansemliga kostnader började flera av föreningarna med att skaffa en svensk flagga som man först kunde samlas kring. *Logen nr 1017 Edelweiss av IOGT* är ett exempel på en förening som började med att skaffa sig en 14 fots ”Svensk flagga”.¹⁴ Man verkar också tidigt haft ett sorgestandar, möjligen lånade man detta. Vid ett möte uppmanades en av medlemmarna att han skulle ”vara god och återställa sorgestandaret” och även komma in med räkning på ”omkostnaderna för detsamma”. Det uttrycks ännu tydligare i mars 1890 då Edelweiss beslutade låna ”Jägarens” standar för att hedra en avliden medlem.

¹¹ Logen nr 507 Sverre av IOGT. Protokoll 13/5, 8/7-1900.

¹² Logen nr 356 Fjälltoppen av IOGT. Protokoll jan 1898. Se också bl. a. Östersunds SDUK Viljan som bildades 1908. Ett år senare bordlades frågan om att skaffa en fana. Medlemmarna ansåg att det inte var på sin plats att anskaffa någon dyr fana. Föreningen beslutade därför att inte köpa någon från den föreslagna fabriken utan att istället skaffa en billig vid behov. Protokoll 21/1-1909.

¹³ Logen nr 2027 John Ericsson av IOGT. Protokoll september 1896, 1899. Logen nr 315 Arnliot Gälliner av IOGT. Protokoll 12/10-1884.

¹⁴ Logen nr 1017 Edelweiss av IOGT. T. ex. Protokoll 9/8-1888.

I mars 1892 väcktes frågan om att Edelweiss skulle skaffa ett eget standar, men då logen hade beviljats stöd för medlemmar att resa till ett möte i Storlien fanns inga pengar i kassan och frågan bordlades. Men inte länge för i början av april samma år kom disponenten Lewis Ritchie med förslaget att logen skulle skaffa ett standar, vilket godkändes och en kommitté på tre personer tillsattes. I början av maj 1892 kunde Ritchie berätta för logen att ett standar skulle kosta 100 kronor och väckte frågan om logen ”ansåg detsamma vara för dyrt”. Men medlemmarna gav sitt godkännande. En månad senare i början av juni 1892 diskuterades om man skulle ha ”nogon invigning af vårt Nya standar”. Medlemmarna bestämde sig för att inte hålla några särskilda ceremonier. Istället skulle man gå till skolhuset ”på Lördagsqvällen innan vi reser till Storlien för att afslöra det samma”. Sedan kan vi i protokollen följa hur standaret bland annat användes vid ett möte i Trondheim sommaren 1895, men också tog upp mer praktiska frågor kring hur stängen till standaret var alldeles för lång och därmed ”mycket olämplig att medföra på resor”.¹⁵ Fotografier från Jamtli bildarkiv bekräftar också att standaret, då med sorgflor, användes på begravningar. Det återfinns också bilder på och artiklar om mötena mellan svenska och norska nykterhetsloger tiden kring förra sekelskiftet. **Se bild 4.**

Unionsupplösning, storstrejken och hungerdemonstrationer

Föreningarna var en del i en samtid präglad av politisk splittring, urbanisering, unionsupplösning, emigration och industrialisering. Sv. *Metallindustriarbetareförbundet* avd. 52, Östersund är ett sådant exempel. Avdelningen, som bildades 1896, och fortfarande är verksam, beslöt i oktober 1908 att skaffa en fana till föreningen till 1 maj kommande år. Styrelsen skickade även efter priskuranter för att kunna jämföra priser. Därefter tillsattes en kommitté på fem personer. Den skulle välja ut och skicka efter en fana av de skisser som var bäst lämpade. De skulle också samarbeta med Socialdemokratiska ungdomsklubbens fankommitté för att kunna sänka priset, om man beställde två fanor samtidigt. När Första Majdemonstrationen närmar sig året därpå beslutar sig föreningen för att delta, men det nämns ingenting i protokollen om att man har en egen fana.

1909 är också storstrejkens år, där motsättningarna mellan arbetsgivare och arbetstagarorganisationer kulminerar. Storstrejken och varslen omkullkastar planerna, istället riktar medlemmarna in sig på att samla in bidrag till den lokale redaktör, Carl Åström, som fängslats för en kritisk artikel i tidningen ”Viljan”. År 1910 deltog man på nytt i Första Majdemonstrationen, också denna gång utan fana, och när föreningen samma sommar skulle delta i en begravningsprocession så beslutade man om att istället låna arbetarekommunens standar.¹⁶

¹⁵ Logen nr 1017 Edelweiss av IOGT. Protokoll 27/3, 30/3, 29/4, 8/5, 5/6 -1892, 15/6 1895, 11/7-1897.

¹⁶ Sv. Metallindustriarbetareförbundet avd. 52, Östersund. Protokoll 9/10, 10/11-1908, 23/4, 11/5, 8/7, 2/9, 12/10 1909, 18/7-1910.

Likaså kan vi iaktta hur andra större händelser i samtiden påverkar föreningarnas inköp, och möjligen ger standaret en ny innebörd? År 1905 var *Blåbandsföreningen i Hillsand* i färd med att beställa ett standar. Blåbandsföreningen hade liksom flera andra nykterhetsrörelser sina rötter i USA, och stod även på en kristen grund. Den förestående unionsupplösningen satte dock sina spår. Föreningen hade inför inköpet låtit ta in en mängd skisser på standaret samma sommar och en av fabrikörerna erbjöd sig att ge 35 kronor i rabatt mot att föreningen använde sig av en färdig förlaga. Standaret skulle då kosta 100 kronor. En aktuell fråga var om unionsflaggan skulle vara med på standaret eller inte. Åsikterna bland medlemmarna gick isär, men efter en diskussion beslutade föreningen att inte ta med unionsflaggan med motiveringen ”att som saken nu stod mellan de båda rikena unionsmärket inom några år komma att tagas bort i alla fall och talaren yttrade sig att han för sin del ej ansågo det för någon skam att ha en ren svensk flagga i vilket fall som helst.” Standaret invigdes 1905 med tal, sång, musik och ångbåtsstur. Någon månad senare togs frågan upp angående om standaret alltid skulle vara framme på mötena? Frågan bordlades först på grund av dess ”viktiga beskaffenhet”. När frågan sedan togs upp igen beslutade föreningen att standaret enbart skulle hållas ”utvecklat” vid högtidligare möten.¹⁷

Blåbandsföreningens standar har en fosterländsk prägel med moder Svea, rikshejden, vapensköld med tre kronorna och dess genomgående färger går i blå-gult. En följdfråga med anledning av diskussionen kring unionsflaggan är om moder Svea och den nationella retoriken med vapensköld prydd med riksvapnet och rikshejden fick en annan innebörd för medlemmarna i samband med unionsupplösningen? Kanske fick det nationella motivet, som visserligen var hämtat från en förlaga, en extra tyngd med tanke på den pågående unionsupplösningen? **Se bild 5.**

Ett tredje exempel är ”hungerstandaret” från *Sv. Grov- och fabriksarbetareförbundet avd 319, Järpen*. Det användes under en protestmarsch mot höga priser i turistbygderna där hotellen kunde köpa in livsmedel via s.k. gulaschbaroner. Priserna var mycket höga. För smör kunde man få betala 30 kr/kg och för mjölk 3 kr/liter. Arbetarna kunde inte konkurrera med hotellen om sådana priser. För att protestera mot detta genomförde de därför en hungerdemonstration och vandrade till kommunalnämndens ordförande i Undersåker för att kräva ett slut på denna handel. Standaret tillverkades för detta tillfälle. Det är ovanligt att dessa s.k. tillfällighetsstandar bevarats. Efter marschen försvann också standaret men återfanns 1952 hittades det på en höskulle. När vi gått igenom protokollen har vi dock funnit olika uppgifter om när marschen skulle ha ägt rum, 1917 eller 1918? Tidigare uppgifter gör gällande att marschen ägde rum år 1917. Men enligt protokollen bör marschen istället ha ägt rum år 1918.

¹⁷ Blåbandsföreningen Gnistan, Hillsand. Protokoll jul, aug, sept 1905.

Visserligen tar man året innan upp problemet med att arbetarna har svårt att försörja sig och hur de därför ska få låna jord av arbetsgivaren för att ha möjlighet att sätta potatis. Men det nämns inget explicit om ett hungerstandar. Det gör det däremot nästa år inför planeringen av årets förstamaj demonstration:

Beslöts att fanorna från förra årets demonstration skulle användas; även skulle en ny fana med inskription: Bort med turisterna från våra bygder under kristiden medtagas. Därjämte beslöts att på åkare Johanssons stallvägg uppsätta en stor skylt med påskrift bort med turisterna från våra trakter under kristiden, smör, mjölk och potatis åt arbetarna ej åt pensionaten, att ombestyra ovan nämnda skylt uppdrogs åt åkare Johansson.¹⁸

I Tidningen Nya Jämtland kan vi den 3 maj 1918 läsa mer om demonstrationen:

I Järpen hölls demonstration under övliga former. Demonstranterna, dels från Järpen och dels från Mörsil, samlades på f.m. i Hålland, där ett kort protestmöte mot turisttrafiken och den därutav följande livsmedelsbristen i trakten, hölls. Demonstrationståget fortsatte därefter, med Duveds Hornmusikkår i teten, till Järpen. I tåget buros ett flertal fanor och standar, samtliga med inskriptioner mot turistströmmen under kristiden och de höga livsmedelsprisen. Efter en rond genom samhället samlades demonstranterna på Skansen, där demonstrationstal hölls av hr. David Gustafsson från Östersund. Partiets resolution antogs enhälligt. Den allra bästa stämning präglade demonstrationen, som avslutades med ett leve för socialdemokratien för en snar fred. De närvarandes antal uppskattades till 500.”

I och för sig står standarets betydelse inte och faller med vilket år det tillkom, istället kan vi i gengäld föra en diskussion kring källkritik med utgångspunkt i hungerstandaret. **Se bild 6.**

Återvinning/återbruk

Ett sätt att komma från den dryga utgiften som inköpet av fanan/standaret innebar var att återanvända en äldre. Ett sådant exempel är hur Socialdemokratiska kvinnoklubben i Bräcke återbrukade ett standar från FKPR (Föreningen för kvinnans politiska rösträtt). Det är intressant av framförallt två skäl. För det första kan vi se hur kampen för kvinnlig rösträtt leder till att kvinnor började engagera sig i olika partier och bilda egna politiska föreningar, vilket Socialdemokratiska kvinnoklubben i Bräcke är ett exempel på. För det andra uppfattades FKPR vanligtvis ha en starkare koppling till den liberala sfären än arbetarrörelsen, men frågan är hur det såg ut på det lokala planet i Bräcke?¹⁹

¹⁸ Sv. Grov- och fabriksarbetareförbundet avd 319 Järpen. Protokoll bl.a. 20/4-1917. Järpens arbetarekommun. Protokoll 7/4-1918.

¹⁹ Bräcke Socialdemokratiska kvinnoklubb, bildad 5 maj 1927. Protokoll 1/3-1928. Vi har inte haft möjlighet att studera frågan inom föreliggande projekt, och det är även osäkert hur mycket material det finns kvar. På FAJ finns tyvärr enbart några mindre, enstaka arkiv bevarade från FKPR:s verksamhet i länet.

Vi har via Jamtli bildarkiv tillgång till en intressant bild från tidigt 1910-tal där sex flickor är placerade framför standaret, varav de två äldsta håller i standaret. Kanske var flickorna döttrar till aktiva medlemmar inom FKPR Bräcke? **Se bild 7.**

I sin nuvarande form är FKPR:s namn och budskapet om rösträtt för kvinnor ersatt med en förkortning för Socialdemokratiska kvinnoklubben och dess bildandeår. Däremot är både symboler och färgsättningen i vitt och gult kvar från FKPR:s tid. Därmed har standaret fått en extra symbolik utöver den ursprungliga. I standaret förenas kampen för kvinnlig rösträtt med när kvinnor som ett resultat av densamma kunde börja engagera sig i politiska partier.²⁰ **Se bild 8.**

II. DIGITAL FOTOGRAFERING

Den andra delen av projektet har bestått av digital fotografering av samlingen. Fotograferingsarbetet har varit indelat i två delar, en scanningsdel och en fotograferingsdel. När projektet inleddes var drygt hälften av samlingen avfotograferad, antingen på vanlig färgbild eller diabild. Bilderna är nu inscannade och finns tillgängliga i digital form. Den andra delen har bestått av digital fotografering av de fanor och standar som tidigare inte varit avbildade. Här har vi valt ut ett 30-tal, beroende på om de har ett rikt symbolspråk alternativt tillför samlingen något helt nytt.

III. TILLGÄNGLIGGÖRANDE

Projektet och dess resultat har hittills tillgängliggjorts vid tre föreläsningar och workshops, en utställning, samt en artikel i årsboken Jämten:

- Torsdag 22 oktober 2009: "*Upp till kamp*". Vi presenterade några intressanta och spännande fanor och standar, berättade mer om deras historia samt berättade och visade hur vi vårdar samlingen. (Denna programpunkt ingick i "After work" aktiviteter för seniorer och andra daglediga som ges på torsdagseftermiddagar och är ett samarbete mellan FAJ, Landsarkivet i Östersund, Jamtli och Birka folkhögskola).
- Torsdag 5 november 2009: "*Storstrejken år 1909*". Vi höll en föreläsning om storstrejken i Jämtlands län utifrån vad våra egna arkiv och samling av fanor och standar kunde berätta om social oro, strejker och konflikter för hundra år sedan. (Denna punkt ingick i arkivens gemensamma höstprogram för 2009).
- Torsdag 1 december 2009: "*Under vajande fanor*". (Denna punkt ingick i arkivens gemensamma höstprogram för 2009).

²⁰ Andra exempel är Grötingens socialdemokratiska arbetarekommun, bildad 1948 som använde ett ommålat standar, som de övertog efter Sv. Sågverksindustriarbetareförbundet avd 61, Grötingen.

- Utställning om hungerstandaret i samband med kommunbesök i Åre kommun, oktober 2009.
- Artikel i Jämten. ” Fornnordiska förebilder, *Jämten* 2010. I denna diskuterades hur vurmen för det fornnordiska och vikingatiden kom till uttryck även inom nykterhetsrörelsen ibland annat namnval och formgivning av deras fanor och standar samt hur man kan förstå denna sammankoppling.

Som ett led i tillgängliggörande av arkivets samling håller vi även för närvarande på med att ta fram en handledning till hur man kan arbeta med fanor och standar som källmaterial i den arkivpedagogiska verksamheten. Dessutom går vi igenom våra skolprogram för att se var vi på ett bättre sätt än idag kan få in fanor och standar i undervisningen.

Östersund 2010-01-28

För Föreningsarkivet i Jämtlands län,

Karin Tegenborg Falkdalen

Gun Lindström Arver

Bilagor:

Förteckning över arkiv som ingått i projektet.

Bilder på standar/fanor vi hänvisat till i rapporten.

LOGEN DØR

Nakterhet, Sedlighet, Gudsfruktun.

HILLSANDS B.F.

GNISTAN

BORT MED RUSTYGER

STIFTAD

1828/1918

BORTMED

Turisterna från våra

Byggor under
kristiden. Smör

Mjölk och Potatis
ät

Arbetsfolket

BRÄCKE
S.D.K.K.

BILDAD

19 $\frac{5}{5}$ 27

